

HRVATI U ZAPADNOJ MAĐARSKOJ 1828. GODINE: DRUŠTVENA STRUKTURA I GOSPODARSKA STVARNOST

Željko HOLJEVAC
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

UDK: 323.113(439.26=163.42)"1828"
316.343:63-051>(439.26=163.42)"1828"
316.343:321.17>(439.26=163.42)"1828"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 22. 11. 2004.

Autor iznosi osnovne podatke o društvenim prilikama i gospodarskom životu u naseljima gradišćanskih Hrvata na tlu današnje zapadne Mađarske prema zemaljskom popisu iz 1828. Riječ je o 14 suvremenih naselja. To su: Petrovo Selo, Hrvatske Šice, Gornji Čatar, Narda, Temerje, Hrvatski Židan, Prisika, Plajgor, Unda, Koljnof, Vedešin, Umok, Kemlja i Bizonja. Predmet spomenutoga popisa, pohranjenoga u Mađarskom državnom arhivu u Budimpešti, bili su ljudi, kuće i okućnice, urod žita, livade, vinogradi, voćnjaci (osobito šljivici), krupna i sitna stoka te šume i gostionice. Na temelju brojčanih podataka iskazanih u tome popisu, autor raščlanjuje društvene odnose i gospodarsko stanje u spomenutim gradišćanskohrvatskim naseljima u zapadnoj Mađarskoj, uspoređujući ih u isto vrijeme s navodima o Hrvatima u zapadnoj Ugarskoj u studiji slovačkog etnografa Jána Čaploviča (Johann von Csaplovics) iz toga doba. Zemaljski popis iz 1828. pokazuje da su naselja zapadnougarskih (gradišćanskih) Hrvata na tlu današnje zapadne Mađarske, s obzirom na društvenu strukturu i gospodarsku stvarnost, bila izrazito agrarna naselja, tj. sela. Živeći u tim i drugim naseljima, Hrvati i ostali stanovnici slijedili su uvijek isti sociokulturni obrazac života u seoskim zajednicama koje su u osnovi vrlo malo sudjelovale u zbivanjima na širem planu, i to u vrijeme kad se u Habsburškoj Monarhiji odvijaju modernizacijski procesi koji su taj srednjoeuropski konglomerat zemalja i naroda polako prevodili iz preživjeloga feudalnog sustava u novo građansko društveno obzorje u nastajanju.

Željko Holjevac, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar,
Marulićev trg 19/1, p. p. 277, 10001 Zagreb, Hrvatska.
E-mail: Zeljko.Holjevac@pilar.hr

UVODNE NAPOMENE

Ugarski je sabor 1827. donio zakonski članak VII. kojim je bilo određeno da se 1828. u svim "Zemljama krune Sv. Stjepana" (od Karpata do Jadrana) obavi zemaljski popis (*Conscriptio regnicolaris*). Popisom nije bilo obuhvaćeno samo Ugarsko kraljevstvo u užem smislu, nego i civilna Hrvatska i Slavonija, a uzeto je u obzir i tadašnje tzv. Ugarsko primorje (obalni pojas od Rijeke preko Bakra i Crikvenice do Novog Vinodolskog). Popisane su sve županije, gradovi, trgovišta, rudokopi, povlaštena mjesta i sela, pa tako i naselja u kojima danas, u većem ili manjem broju, žive pripadnici zapadnomađarskoga ogranka gradišćanskih, odnosno, u vrijeme popisa, zapadnougarskih Hrvata.

Predmet popisa bili su ljudi, kuće i okućnice, urod žita, livade, vinogradi, voćnjaci (osobito šljivici), krupna i sitna stoka te šume i gostionice. Popis pruža osnovne podatke o tadašnjim društvenim odnosima i gospodarskom stanju u sredinama koje su njime bile obuhvaćene, pa tako i u suvremenim zapadnomađarskim naseljima koja se ubrajaju u gradišćansko-hrvatska naselja. Dostupan je u Mikrofilmskom odjelu (Film-tár) Mađarskoga državnoga arhiva (Magyar Országos Levéltár) u Budimpešti.¹ Pisan je latinskim jezikom. Strukturiran je u obliku tablice koja sadrži 14 rubrika s pridodanim narativnim objašnjenjima na latinskom ili mađarskom jeziku.

Podatke iz zemaljskoga popisa 1828. dodatno osvjetljuje studija koju je iste godine napisao slovački etnograf Ján Čaplovič (Johann von Csaplovics). Riječ je o djelu *Croaten und Wenden in Ungern*, objavljenom u Prešburgu ili Požunu (danas Bratislava). Doduše, na naslovnici toga djela stoji da je tiskano 1829. godine. Međutim, predgovor nosi datum 1. svibnja 1828., a Čaplovič ga je napisao u Beču. To znači da je rukopis 1828. bio dovršen za objavljivanje u obliku u kojem je na kraju i ugledao svjetlo dana. Iz toga nije teško zaključiti da se Čaplovičevo djelo odnosi na stanje iz 1828. i prethodnih godina. Zato se i može pristupiti usporedbi podataka iz popisa 1828. s nekim navodima u Čaplovičevu djelu, a po potrebi i s tragovima u drugim vrelima, te njihovu komparativnom vrednovanju u kontekstu slojevite povijesne zbilje.

ZAPADNOMAĐARSKI HRVATI U PROŠLOSTI I SADAŠNJOSTI

Potomci dijela Hrvata koji su u prvoj polovici 19. stoljeća živjeli u zapadnoj Ugarskoj obitavaju danas u 14 naselja u zapadnoj Mađarskoj. To su sljedeća naselja: Petrovo Selo (Szentpéterfa), Hrvatske Šice (Horvátlövő), Gornji Čatar ili Četar (Felsőcsatár), Narda (Narda), Temerje (Tömörd), Hrvatski Židan (Horvátzsidány), Prisika (Peresznye), Plajgor (Ólmod), Unda (Und), Koljnof (Kópháza), Vedešin (Hidegség), Umok (Fertő-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 4-5 (78-79),
STR. 691-704

HOLJEVAC, Ž.:
HRVATI U ZAPADNOJ...

homok), Kemlja (Kimle) i Bizonja ili Bizunja (Bezenye). Neka naselja koja su u prošlosti bila dvojna sjedinjena su tijekom 20. stoljeća: Donji Čatar (Alsócsatár) i Gornji Čatar 1932., Velika Narda (Nagynarda) i Mala Narda (Kisnarda) 1950. te Hrvatska Kemlja (Horvátkimle) i Ugarska Kemlja (Magyarkimle) 1966. godine. Sva navedena naselja, raspršena uz današnju mađarsko-austrijsku granicu, kategorizirana su kao sela. U upravnom pogledu općine Petrovo Selo, Hrvatske Šice, Gornji Čatar, Narda, Temerje, Hrvatski Židan, Prisika i Plajgor pripadaju Željeznoj županiji (Vas vármegye) sa središtem u Szombathelyu, a općine Unda, Koljnof, Vedešin, Umok, Kemlja i Bizonja Jursko-mošonsko-šopronskoj županiji (Győr-Moson-Sopron vármegye) sa središtem u gradu Juri (Győr). U crkvenom pogledu manji broj naselja (u jugozapadnim predjelima) nalazi se u Szombathelyskoj biskupiji (Szombathelyi Püspökség), a veći broj (u sjeverozapadnim predjelima) u Jurskoj (ili Raabskoj) biskupiji (Győri Püspökség). Granica između tih dviju crkvenih pokrajina jest negdje u visini Kisega (Kőszeg). Prema ukupnom broju stanovnika najveće je naselje Koljnof (1882 stan. prema popisu iz 2001.), a najmanje Plajgor (88 stan. prema popisu iz 2001.). Statistički gledano, pripadnici hrvatske manjinske zajednice imaju natpolovičnu većinu samo u nekim naseljima (Petrovo Selo, Narda, Koljnof), drugdje su u znatnoj ili čak izrazitoj manjini, a u Temerju (gdje popis iz 2001. bilježi doslovno samo tri Hrvata) praktički su već sasvim asimilirani.²

Doselivši se u 16. stoljeću na područje sadašnje austrijske savezne pokrajine Burgenland (Gradišće) i u pogranične predjele susjedne zapadne Mađarske i dijela Slovačke oko Bratislave, preci današnjih gradišćanskih Hrvata stoljećima su živjeli, zajedno s austrijskim Nijemcima i Mađarima, u povijesnoj i geografskoj, multietničkoj i multijezičnoj cjelini koja se nazivala zapadnom Ugarskom. U to vrijeme oni su se najčešće nazivali samo Hrvatima ili zapadnougarskim Hrvatima. Kad je 1921., tj. nakon Prvoga svjetskog rata, raspada Austro-Ugarske i podjele zapadne Ugarske između tri nove srednjoeuropske države – Austrije, Mađarske i Čehoslovačke – ustrojena pokrajina Burgenland (stvorena od znatnoga dijela dotadašnje zapadne Ugarske, koji se našao unutar austrijskih granica), svećenik i pjesnik Mate Meršić Miloradić (1850.-1928.), preporoditelj zapadnougarskih Hrvata i pokretač *Naših novina* (1910.), preveo je taj naziv hrvatskim izrazom Gradišće. Od tada se Hrvati na zapadnim rubovima Panonije općenito nazivaju gradišćanskim Hrvatima, neovisno o tome žive li većim dijelom u matičnom Gradišću ili manjim dijelom u srodnim etničkim ograncima u zapadnoj Mađarskoj i spomenutom dijelu Slovačke oko Bratislave.³ Danas je taj prirodni o-

granak hrvatskoga narodnoga bića, nerazlučiv od životne zbilje zemalja u kojima obitava, iznova objedinjen u Europskoj uniji.

U prvoj polovici 19. stoljeća naselja Petrovo Selo, Hrvatske Šice, Gornji Čatar, Donji Čatar, Velika Narda, Mala Narda i Temerje pripadala su Željeznoj, naselja Hrvatski Židan, Priska, Plajgor, Unda, Koljnof, Vedešin i Umok Šopronskoj, a naselja Hrvatska Kemlja i Bizonja Mošonskoj županiji. Tadašnja crkvena podjela odgovarala je današnjoj. Prema ugarskom *Leksikonu naselja* (*Lexicon locorum*) iz 1773., "glavni jezik" u svim navedenim naseljima bio je izrijeком hrvatski (*Croatica*),⁴ što će reći da su Hrvati tada nedvojbeno morali biti većinski stanovnici tih naselja. U to doba bilo je Hrvata u još nekim naseljima unutar suvremenih mađarskih granica, npr. u Božoku (Bozsok) blizu Kisega, ali su ta naselja mađarizirana, pretežito već u 19., a dijelom i u 20. stoljeću. Budući da nema pouzdanijih istraživačkih identifikacija svih naselja u kojima je hrvatski element u 18. i 19. stoljeću bio značajnije zastupljen, za razliku od prilično dobro verificiranoga rastera hrvatskih naselja na zapadnim rubovima Panonije u 16. i 17. stoljeću (Breu, 1970.; Kučerová, 1998.), ovaj je prilog ograničen samo na ona zapadnomađarska naselja u kojima i danas ima Hrvata.

ZAPADNOMAĐARSKI HRVATI: STANOVNIŠTVO I DRUŠTVO 1828. GODINE

Na temelju zemaljskoga popisa iz 1828. razmjerno je teško preciznije ustanoviti koliko su naselja zapadnougarskih (gradišćanskih) Hrvata na tlu današnje zapadne Mađarske tada točno imala stanovnika. Taj popis pripada predmodernim konkripcijama kasnofeudalnoga razdoblja, koje su se provodile pretežno u porezne svrhe pa ne nude uvijek izravne odgovore na pitanja koja im istraživač može postaviti. U popisu iz 1828. nema npr. rubrike koja bi posebno iskazivala stvarni broj stanovnika. Poimenično su navedeni samo porezni obveznici, zapravo kućedomaćini (uglavnom muškarci), a brojčano članovi njihovih obitelji obaju spolova (sinovi, kćeri, braća itd.), i to samo oni u dobi između 18. i 60. godine života.

Koliko je bilo starijih od 60, odnosno mlađih od 18 godina života, iz popisa se ne vidi. Točan broj stanovnika na temelju popisa iz 1828. praktički je nemoguće precizno ustanoviti. Do nešto određenije i pouzdanije procjene moglo bi se doći jedino neizbježnom usporedbom podataka iz popisa 1828. s podacima iz drugih vrela, a to bi iziskivalo istraživački zahvat čiji bi rezultati potencijalno premašili predviđeni okvir ovoga priloga.⁵

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 4-5 (78-79),
STR. 691-704

HOLJEVAC, Ž.:
HRVATI U ZAPADNOJ...

➔ TABLICA 1
Porezni obveznici i
članovi obitelji (1828.)

Naselje	Porezni obveznici	Članovi obitelji (od 18. do 60. godine života)
Petrovo Selo	98	218
Hrvatske Šice	41	81
Gornji Čatar	54	118
Donji Čatar	22	52
Velika Narda	60	133
Mala Narda	20	40
Temerje	59	128
Hrvatski Židan	73	164
Prisika	52	105
Plajgor	34	74
Unda	74	198
Koljnof	216	515
Vedešin	74	125
Umok	61	141
Hrvatska Kemlja	123	355
Bizonja	139	425

Izvor: MOL, Budapest, Film B 58-B 155.

Zapadnougarski Hrvati, po vjerskom opredjeljenju izraziti rimokatolici, bili su prije ukidanja kmetstva 1848. najvećim dijelom feudalni podložnici na vlastelinstvima velikih zemljoposjednika (grofovi Esterházy, Széchenyi, Batthyányi, Erdődy i dr.). Odnosi između feudalnih gospodara i njihovih podložnika temeljili su se na urbarijalnim propisima Marije Terezije iz druge polovice 18. stoljeća.⁶ Zemaljski popis iz 1828. razlikuje nekoliko kategorija ljudi koji su tvorili tadašnje društvo: plemići, građani, kmetovi, željari, ukućani, sluge, sluškinje, obrtnici, trgovci i kramari. Plemića i građana u naseljima zapadnougarskih (gradišćanskih) Hrvata u današnjoj zapadnoj Mađarskoj, sudeći prema tome popisu, nije bilo. Takvo stanje donekle potvrđuje eksplicitna Čaplovičeva tvrdnja o zapadnougarskim Hrvatima: "Oni su, izuzev nekolicine svećenika i službenika, svi seljaci" (Csaplovics, 1829., 10). Neki drugi podaci iz toga vremena pokazuju da je u pojedinim naseljima bilo plemića, ali takvih obitelji, poput npr. obitelji Teklić u Petrovom Selu, nije bilo mnogo. Bile su to pretežno sitnoplemičke obitelji. S vremena na vrijeme bilježe ih katalozi plemenite gospode i druga vrela. Za razliku od sitnih plemića, veliki zemljoposjednici obično se nisu posebno zadržavali na selu, osim ako su ponegdje imali svoj dvorac (npr. dvorac Széchenyijevih u Prisiki, danas starački dom), a svoje su urede imali pretežno u većim mjestima, poput Czenka, ili u gradovima, poput Kisega. Ponegdje su se u plemenite ljude ubrajali i mjesni župnici. Oni su, zajedno s učiteljima, najčešće bili jedini predstavnici inteligencije u seoskom društvu.

Osim što su skrbili za duhovne potrebe puka, župnici su u tradicionalnom društvu prilično zatvorenih seoskih zajednica djelovali i kao čimbenici ostvarivanja društvene integracije i socijalne kontrole. Učitelji su, u skladu s odredbom *Ratio educationis* iz 1777., izmijenjenom i dopunjenom 1806., prenosili seoskoj djeci elementarna pravila života i znanja. Prema spomenutom *Leksikonu naselja* iz 1773., gotovo sva naselja zapadnougarskih (gradišćanskih) Hrvata u današnjoj zapadnoj Mađarskoj imala su svoga župnika (osim Hrvatskog Židana i Plajgora, jer su ta dva naselja tada bila filijale u sastavu župe Prisika) i po jednog učitelja (jedino Plajgor nije imao svoga učitelja). Sva navedena naselja kategorizirana su u popisu iz 1828. kao sela. Jedino je Unda u to doba imala status trgovišta (*oppidum*) s pravom održavanja sajмова. U građane su se u načelu ubrajali samo oni koji su imali pravni status građana (*civitet*), vezan uz gradove s odgovarajućim pravnim statusom (npr. slobodni kraljevski gradovi). Stoga je razumljivo zašto ih nije bilo u naseljima o kojima je ovdje riječ, pa ni u Undi. Seoski "vodeći ljudi" (suci, prisežnici, bilježnici, vlastelinski službenici i dr.), često seljani, u popisu iz 1828. nisu posebno iskazani, osim u Velikoj Nardi, gdje je seoski sudac (*biró*) bio plemenita roda.

Žitelji naselja zapadnougarskih (gradišćanskih) Hrvata na tlu današnje zapadne Mađarske, prema popisu iz 1828. gotovo isključivo seljaci, dijelili su se na tri društvene kategorije: sesijski (selišni) seljaci ili kmetovi (*coloni*), željari (*inquilini*) i tzv. ukućani (*subinquilini*). Iako je horizontalna socijalna diferencijacija u odnosima među pojedinim kategorijama seljana svakako bila znatno manja nego vertikalna socijalna diferencijacija u odnosima između seljana s jedne i plemenitaša s druge strane, seljačko je društvo bilo više slojevito nego iznivelirano, jer je i među seljacima bilo socijalnih razlika, ujetovanih njihovim imovinskim i pravnim položajem u piramidnoj strukturi feudalnoga društva. Sesijski (selišni) seljaci ili kmetovi bili su vlastelinski podložnici s vlastitom kućom i okućnicom ili majurom te pripadajućim udjelom (selištem) u tzv. rustikalnoj zemlji, tj. dijelu vlastelinstva koji je gospodar prepuštao na uživanje svojim podložnicima uz propisanu naknadu u naturi i/ili novcu, zadržavajući u isto vrijeme vlasništvo nad njome. Uz to su kmetovi bili obvezni raditi određeni broj dana u godini i na tzv. alodijalnoj zemlji, tj. dijelu vlastelinstva koji je gospodar izravno zadržavao za sebe. Željari su bili podložnici s vlastitom kućom i okućnicom, ali bez selišnog udjela u vlastelinskoj zemlji, s tim da su i oni morali određeni broj dana u godini sudjelovati u obrađivanju alodijalnoga zemljišta. Jedni i drugi bili su porezni obveznici. Ukućani su obično živjeli u kućnoj zajednici s kmetovima ili željarima, jer najčešće nisu imali ni kuće ni okućnice, pa su i feu-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 4-5 (78-79),
STR. 691-704

HOLJEVAC, Ž.:
HRVATI U ZAPADNOJ...

➔ TABLICA 2
Kmetovi, željari
i ukućani (1828.)

dalne terete snosili zajedno s njima, a pojedinci su se bavili i djelatnostima koje nisu bile primarno agrarne naravi (usp. Bar-
ta, 2000., 62; Kosáry, 1987., 22; Révesz, 1964., 287-302; Tobler,
1995., 109; Ujević, 1934., 26-34).

Naselje	Kmetovi	Željari	Ukućani
Petrovo Selo	59	35	4
Hrvatske Šice	32	8	1
Gornji Čatar	40	10	3
Donji Čatar	19	-	3
Velika Narda	56	3	-
Mala Narda	17	-	1
Temerje	49	10	2
Hrvatski Židan	56	8	9
Prisika	46	4	2
Plajgor	25	4	5
Unda	60	11	3
Koljnof	103	74	39
Vedešin	25	42	7
Umok	24	25	2
Hrvatska Kemlja	54	66	15
Bizonja	96	31	32

Izvor: MOL, Budapest, Film B 58-B 155.

Prema popisu iz 1828., sluga i sluškinja bilo je samo u Gornjem Čataru (10), Velikoj Nardi (1), Koljnofu (3), Umoku (1), Hrvatskoj Kemlji (70) i Bizonji (91). U ostalim naseljima nisu evidentirani. Sluge i sluškinje mogli su biti iz istoga naselja ili iz drugih sredina. Mogli su služiti kod vlastelina, crkve ili seoske općine. Imale su ih čak i neke kmetske i željarske obitelji koje su si to mogle priuštiti. Mnoge mlade osobe stjecale su upravo na taj način prva životna iskustva. Obrtnika je bilo u Petrovom Selu (1), Gornjem Čataru (2), Donjem Čataru (1), Temerju (3), Hrvatskom Židanu (1), Prisiki (2), Plajgoru (1), Undi (1), Koljnofu (6), Vedešinu (2), Umoku (1), Hrvatskoj Kemlji (8) i Bizonji (10). Obrt je bio slabo razvijen. Pretežno sitni obrtnici, koji se susreću u pojedinim naseljima, zadovoljavali su svojim radom uglavnom samo potrebe mještana. Iako je u nekim naseljima bilo pojedinaca koji su se bavili prijevozom robe (kirijom) i raznim oblicima trgovine, popis iz 1828. bilježi samo jednu osobu (u Bizonji) koja se profesionalno bavila trgovačkom djelatnošću.

Svaki je kmet ili željar u naseljima zapadnougarskih (gradišćanskih) Hrvata u današnjoj zapadnoj Mađarskoj raspola-
gao 1828. jednom kućom u kojoj je živio s članovima svoje obitelji i, eventualno, ponekom osobom u statusu ukućana (ko-
ja nije uvijek morala biti u srodstvu s dotičnom obitelji). Stoga je ukupan broj kuća u pojedinim naseljima, jedan od pokaza-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 4-5 (78-79),
STR. 691-704

HOLJEVAC, Ž.:
HRVATI U ZAPADNOJ...

➔ TABLICA 3
Seoske kuće (1828.)

telja njihove veličine, u pravilu odgovarao zbroju kmetskih i željarskih obitelji.

Naselje	Broj kuća
Petrovo Selo	94
Hrvatske Šice	40
Gornji Čatar	50
Donji Čatar	19
Velika Narda	59
Mala Narda	18
Temerje	59
Hrvatski Židan	67
Prisika	50
Plajgor	29
Unda	66
Koljnof	118
Vedešin	66
Umok	53
Hrvatska Kemlja	123
Bizonja	139

Izvor: MOL, Budapest, Film B 58-B 155.

Podijelivši Hrvate u zapadnoj Ugarskoj 1828. na "gornje" (sjeverno od Kisega) i "donje" (južno od Kisega), Čaplovič ističe da su prvi imućniji i imaju bolje kuće nego drugi. O kućama "gornjih Hrvata" on (u prijevodu) kaže: "Oni imaju kuće, ako ne sasvim, a ono najvećim dijelom građene od čvrstih materijala ili barem sa zidanim temeljima, te od opeka od gline ili ilovače pomiješane sa slamom, s predvorjem, velikim prozorima i vratima, često pobijeljenima, pa čak i različito urešenima..." (Csaplovics, 1829., 13). Za kuće "donjih Hrvata" tvrdi (u prijevodu) sljedeće: "Njihove su kuće većinom građene od lošeg ili čak neobrađenog drveta ili su samo spletene od drvenih oblica i počesto nabačene glinom ili ilovačom. Mnoge nakrivo stoje, prijeteci urušavanjem. Sirotinjski su građene, često bez ulaznih vrata. Prozori i vrata su mali..." (Csaplovics, 1829., 14).

Sudeći prema Čaplovičevu opisu, seoske su kuće bile skromne nastambe, više drvene nego zidane. Iako je Čaplovič zapazio stanovite krajevne razlike u pučkom graditeljstvu, teško se oteti dojmu o prevladavajućem siromaštvu seoskoga graditeljstva. U popisu iz 1828. nema podataka o njihovoj klasifikaciji, ali zato razne druge konoskopije koje su se u to vrijeme također kontinuirano provodile svrstavaju većinu seoskih kuća, u podjednako mjeri sjeverno i južno od Kisega, u treću od ukupno tri klase,⁷ što bjelodano svjedoči da tu zasigurno nije moglo biti ni govora o nekom posebnom luksuzu. Iako popis iz 1828. sadrži i rubriku o plaćenom porezu na

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 4-5 (78-79),
STR. 691-704

HOLJEVAC, Ž.:
HRVATI U ZAPADNOJ...

kuće, o tome, kad je riječ o naseljima zapadnougarskih (gradišćanskih) Hrvata u današnjoj zapadnoj Mađarskoj, nije upisano ništa. Nisu upisani ni podaci o veličini okućnica i njihovoj novčanoj vrijednosti, iako je u popisu bila za to predviđena posebna rubrika.

ZAPADNOMAĐARSKI HRVATI: GOSPODARSTVO 1828. GODINE

Osnovna gospodarska djelatnost kojom su se hrvatski i drugi žitelji na zapadnim rubovima Panonije u to vrijeme tradicionalno bavili bilo je poljodjelstvo. Zemaljski popis iz 1828. sadrži podatke o urodu žita, livadama, vinogradima, voćnjacima (šljivicima), stočnom fondu (upregnutim volovima, muznim i plodnim kravama, neplodnim kravama, junadi, konjima i svinjama), šumskim površinama, žirenju, sječi drva i prihodu od gostionica.

Kad je riječ o obradivom zemljištu, popis iz 1828. redovito bilježi površinu oranica zasijanih žitaricama i prihod od njih. Iskazan je i količinski urod žita te njegova tekuća vrijednost u novcu. U narativnom dijelu popisa spominju se pšenica, raž, ječam i zob kao osnovne žitarice koje su se sijale u sklopu jesenske, odnosno proljetne, sjetve. Površina livada iskazana je u koscima. Popis bilježi i broj kopača potrebnih za obradbu vinograda. To su stare mjere koje svjedoče o prirodni radne snage potrebne za ručnu kosidbu livada, odnosno ručno okopavanje vinograda. Površina od jednog kosca jest površina koju je jedan čovjek mogao ručno pokositi za jedan dan, računajući od izlaska do zalaska sunca. Isto tako je i površina od jednog kopača površina koju je jedan čovjek mogao ručno okopati, računajući također od izlaska do zalaska sunca. U popisu iz 1828. obračunan je i prihod od livada poslije kosidbe i vinograda poslije berbe. Iskazan je i količinski urod vinograda te njegova srednja vrijednost. Zapadnougarski su Hrvati u to doba bili poznati vinogradari i vinari. Potvrđuje to i Čaplovič koji u svojoj knjizi izrijekom kaže da oni vino "ne piju nego loču" (Csaplovics, 1829., 19). Iako je Čaplovič kod zapadnougarskih Hrvata također zapazio "mnoštvo ponajboljih sorti voćaka" (Csaplovics, 1829., 38), zastupljenost voćarstva u njihovoj proizvodnoj djelatnosti bila je, moglo bi se slobodno reći, prilično zanemariva. Vjerojatno stoga u popisu iz 1828. nije ništa zabilježeno o površini voćnjaka (osobito šljivika) niti je iskazan prihod od uroda u voćnjacima u naseljima zapadnougarskih (gradišćanskih) Hrvata na tlu današnje zapadne Mađarske.

Među krupnom stokom najvažniji su bili upregnuti volovi i tegleći konji, dok su među sitnom stokom najzastupljenije bile ovce i svinje.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 4-5 (78-79),
STR. 691-704

HOLJEVAC, Ž.:
HRVATI U ZAPADNOJ...

➔ TABLICA 4
Stočni fond (1828.)

Naselje	Volovi	Konji	Ovce	Svinje
Petrovo Selo	102	10	-	33
Hrvatske Šice	30	14	-	9
Gornji Čatar	58	34	503	24
Donji Čatar	14	11	-	7
Velika Narda	32	80	-	20
Mala Narda	18	6	6	5
Temerje	60	18	-	12
Hrvatski Židan	38	23	-	5
Prisika	29	12	-	-
Plajgor	8	20	-	-
Unda	22	86	66	3
Koljnof	104	18	37	-
Vedešin	52	-	108	2
Umok	58	6	26	1
Hrvatska Kemlja	63	329	308	33
Bizonja	206	373	212	66

Izvor: MOL, Budapest, Film B 58-B 155.

U većini naselja bilo je znatno više volova nego konja, jer je konj bio skup, a seosko društvo materijalno oskudno. Popis iz 1828. pokazuje da je svaki porezni obveznik, a to znači svaki kmet i željar, imao u prosjeku po dva vola, s tim da je bilo razmjerno mnogo onih koji nisu imali ništa jer u odgovarajućoj rubrici uz njihovo ime nije ništa upisano. Više konja nego volova bilo je samo u naseljima koja su imala povoljniji zemljopisni položaj s obzirom na važne prometne komunikacije (Hrvatska Kemlja, Bizonja) ili su se u njima održavali sajmovi (Unda). Iznimno je više konja nego volova bilo još samo u Velikoj Nardi i Plajgoru. Što se tiče krava, najvrednije su bile muzne i plodne krave. Njih je gotovo posvuda bilo više nego neplodnih krava. Obrnuto je bilo samo u Hrvatskim Šicama i Koljnofu, odnosno u Prisiki, gdje nije evidentirana ni jedna muzna ni plodna krava. Zbog nedovoljnoga broja volova i konja uprezale su se i krave, po svemu sudeći pretežno one neplodne. Ponegdje je bilo više ovaca nego svinja, negdje obratno, a negdje su se držale samo ovce, odnosno samo svinje. Općenito uzevši, proizlazi da su se uzgojem ovaca više bavili žitelji u naseljima koja su pripadala Šopronskoj i Mošonskoj županiji, dok su se uzgojem svinja više bavili žitelji u naseljima koja su pripadala Željeznoj županiji.

Nešto je šuma izrijekom zabilježeno samo u Bizonji, iako ih je zacijelo moralo biti i u okolici drugih naselja. Prihod od žirenja i sječe šuma nije iskazan ni u jednom naselju. Jednako tako nije iskazan ni prihod od gostionica. Bilo bi ipak riskantno na temelju toga tvrditi da nije bilo gostionica, jer se one u drugim vrelima iz toga vremena, ponekad uz mlinarije i/ili ovčarije, spominju kao objekti zakupa u pojedinim naseljima.

ZAKLJUČAK

Zemaljski popis iz 1828. pokazuje da su naselja zapadnougarskih (gradišćanskih) Hrvata na tlu današnje zapadne Mađarske, s obzirom na društvenu strukturu i gospodarsku stvarnost, bila izrazito agrarna naselja, tj. sela. Živeći u tim i drugim naseljima, Hrvati i ostali žitelji slijedili su uvijek isti sociokulturni obrazac života u seoskim zajednicama koje su u osnovi vrlo malo sudjelovale u zbivanjima na širem planu, i to u vrijeme kad se u Habsburškoj Monarhiji odvijaju modernizacijski procesi koji su taj srednjoeuropski konglomerat zemalja i naroda polako prevodili iz preživjeloga feudalnog sustava u novo građansko društveno obzorje u nastajanju. Budući da je popis iz 1828. rađen prema unificiranom obrascu s primarnom svrhom evidencije gospodarskoga i društvenoga stanja, iz njega se ništa ne može saznati o mnogim drugim sadržajima ljudske svakodnevice. Čaplovičeva knjiga pokazuje da je takvih sadržaja itekako bilo (crkvenost, školstvo, elitna i pučka kultura itd.), ali ih spomenuti popis ne registrira jer za to nisu ni bile predviđene posebne rubrike. Unatoč stanovitim manjkavostima i nedorečenostima, zemaljski popis iz 1828. vrijedan je izvor i za demografska istraživanja i za gospodarsku i socijalnu povijest svih zemalja i naroda koji su njime bili obuhvaćeni, pa tako i Hrvata na zapadnim rubovima Panonije.

BILJEŠKE

---

¹ Izvorni popisni podaci o zapadnomađarskim gradišćansko-hrvatskim naseljima u: MOL, Budapest, Film B 58-B 155 (*N 26 Regnicolaris levéltár. 1828. évi összeírás*).

² Suvremeni statistički pokazatelji u: *2001. évi népszámlálás. 4. Nemzetiségi kötet*, Budapest, 2002.

³ O gradišćanskim Hrvatima vidi standardno djelo: *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*, ur. I. Kampuš, Zagreb, 1995. U gradišćanske Hrvate ubrajaju se i moravski Hrvati koji su poslije Drugoga svjetskog rata silom raseljeni iz svojih naselja, pa danas polako, ali neumoljivo, nestaju (usp. Pavličević, 1994.).

⁴ *Lexicon locorum regni Hungariae populorum anno 1773 officiose confectum*, Budapestini, 1920., 83-89, 137, 211-215.

⁵ U Središnjem statističkom zavodu (Központi Statisztikai Hivatal) u Budimpešti izračunali su da su navedena naselja 1828. imala sljedeći ukupan broj stanovnika: Petrovo Selo (1015 stan.), Hrvatske Šice (319 stan.), Gornji i Donji Čatar zajedno (488 stan.), Velika Narda (386 stan.), Mala Narda (118 stan.), Temerje (421 stan.), Hrvatski Židan (678 stan.), Plajgor (264 stan.), Prisika (544 stan.), Unda (578 stan.), Koljnof (1198 stan.), Vedešin (449 stan.), Umok (364 stan.), Hrvatska Kemlja (823 stan.) i Bizonja (987 stan.). O tom proračunu više u izdanjima *Magyarország történeti helységnévtára (Vás megye, Sopron megye, Moson megye)*, Budapest 1990.-1993.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 4-5 (78-79),
STR. 691-704

HOLJEVAC, Ž.:
HRVATI U ZAPADNOJ...

⁶ Izvorne urbarijalne tablice za zapadnomađarska gradišćanskohrvatska naselja u: MOL, Budapest, Film 4161-4235, 7853, 7861 (*Úrbéri tabellák, iratok*).

⁷ Vidi npr. MOL, Budapest, Film 39891-39934 (*Vas megye levéltára. Feudális-kori összeírások*), Film 40346-40384 (*Sopron vármegye adószedőjének iratai*).

PRIMARNI IZVORI

Magyar Országos Levéltár (MOL), Budapest, Filmtár, Film B 58-B 155 (*N 26 Regnicolaris levéltár. 1828. évi összeírás*), Film 4161-4235, 7853, 7861 (*Úrbéri tabellák, iratok*), Film 39891-39934 (*Vas megye levéltára. Feudális-kori összeírások*), Film 40346-40384 (*Sopron vármegye adószedőjének iratai*).

SEKUNDARNI IZVORI

(1920.), *Lexicon locorum regni Hungariae populosorum anno 1773 officiose confectum*, Budapest.

Csaplovics, J. (1829.), *Croaten und Wenden in Ungern*. Pressburg.

STATISTIČKI POKAZATELJI

(1990.), *Magyarország történeti helységnévtára. Sopron megye*, Budapest. Központi Statisztikai Hivatal (KSH).

(1993.), *Magyarország történeti helységnévtára. Moson megye*, Budapest. Központi Statisztikai Hivatal (KSH).

(1993.), *Magyarország történeti helységnévtára. Vas megye*, Budapest. Központi Statisztikai Hivatal (KSH).

(2002.), *2001. évi népszámlálás. 4. Nemzetiségi kötődés*. Budapest. Központi Statisztikai Hivatal (KSH).

LITERATURA

Barta, J. (2000.), *A tizennyolcadik század története*. Budapest. Pannonica.

Breu, J. (1970.), *Die Kroatensiedlung im Burgenland und in den anschließenden Gebieten*. Wien. Deuticke.

Kosáry, D. (1987.), *Culture and Society in Eighteenth Century Hungary*. Budapest. Corvina.

Kučerová, K. (1998.), *Hrvati u Srednjoj Europi*. Zagreb. Matica hrvatska & Matica slovačka.

Pavličević, D. (1994.), *Moravski Hrvati. Povijest – život – kultura*, Zagreb. Hrvatska sveučilišna naklada & Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Révesz, L. (1964.), *Der osteuropäische Bauer. Seine Rechtslage im 17. und 18. Jahrhundert unter besonderer Berücksichtigung Ungarns*. Bern. Schweizerisches Ost-Institut.

Tobler, F. (1995.), *Gospodarstveni i socijalni razvoj*, u: I. Kampuš (ur.), *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*. Zagreb. Globus.

Ujević, M. (1934.), *Gradišćanski Hrvati*. Zagreb. HKD sv. Jeronima.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 4-5 (78-79),
STR. 691-704

HOLJEVAC, Ž.:
HRVATI U ZAPADNOJ...

Croats in Western Hungary in 1828: Social Structure and Economic Reality

Željko HOLJEVAC
Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb

The author gives basic information about the social circumstances and economic life in settlements of Burgenland (Gradišće) Croats in today's western Hungary according to the 1828 census. Fourteen contemporary settlements have been included: Petrovo Selo, Hrvatske Šice, Gornji Čatar, Narda, Temerje, Hrvatski Židan, Prisika, Plajgor, Unda, Koljnof, Vedešin, Umok, Kemlja and Bizonja. The subject of this census, archived in the Hungarian National Archives in Budapest, were people, houses and plots, wheat yields, fields, vineyards, orchards (especially plum orchards), large and small livestock, woods and inns. Based on numerical data from the census the author analyses the social relations and economic situation in the mentioned Burgenland-Croatian settlements in western Hungary, comparing them at the same time with quotes about Croats in western Ugaška (hist. Hungary) in the study of Slovak ethnographer Ján Čaplovič (Johann von Csaplovics) from that period. The 1828 census indicates that settlements of the west-Hungarian (Burgenland) Croats on the territory of today's west Hungary were, with regard to social structure and economic reality, markedly agricultural settlements, namely villages. Living in these and other settlements, Croats and other inhabitants constantly followed the same sociocultural pattern of life in rural communities, which as a rule participated very little in activities in a broader sense and at a time when modernisation was under way in the Habsburg Monarchy taking this middle European conglomerate of countries and peoples slowly from an obsolete feudal system into a newly emerging capitalist social horizon.

Kroaten in Westungarn 1828: Gesellschaftsstruktur und wirtschaftliche Realität

Željko HOLJEVAC
Ivo-Pilar-Institut für Gesellschaftswissenschaften, Zagreb

Der Verfasser präsentiert grundlegende Angaben zur gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Lage in verschiedenen heute zu Ungarn zählenden Ortschaften burgenländischer Kroaten gemäß einer Bestandsaufnahme aus dem Jahre 1828. Dabei ging es um die Ortschaften Petrovo Selo, Hrvatske Šice, Gornji Čatar, Narda, Temerje, Hrvatski Židan, Prisika, Plajgor, Unda, Koljnof, Vedešin, Umok, Kemlja und

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 4-5 (78-79),
STR. 691-704

HOLJEVAC, Ž.:
HRVATI U ZAPADNOJ...

Bizonja. In das heute im Ungarischen Staatsarchiv in Budapest verwahrten Verzeichnis wurden die Einwohnerzahl, die Zahl der Häuser und Grundstücke, der Ernteertrag, die Zahl der Wiesen, Weinberge und Obstpflanzungen (insbesondere Zwetschgärten), der Viehbestand sowie die Zahl der Wälder und Wirtshäuser aufgenommen. Aufgrund dieser Angaben unternimmt der Verfasser eine Analyse der gesellschaftlichen Verhältnisse und der wirtschaftlichen Lage in den erwähnten burgenländischen Ortschaften Westungarns und vergleicht sie mit Daten, die der slowakische Ethnograf Ján Čaplovič (Johann von Csaplovics) in einer ebenfalls zu jener Zeit entstandenen Studie über die in Westungarn lebenden Kroaten präsentierte. Die Bestandsaufnahme aus dem Jahr 1828 zeigt, dass es sich bei den mehrheitlich kroatisch besiedelten westungarischen (burgenländischen) Ortschaften hinsichtlich Gesellschaftsstruktur und Wirtschaftslage um Dörfer handelte. Die hier lebende Bevölkerung befolgte stets dasselbe soziokulturelle dörfliche Lebensmuster und beteiligte sich in der Regel nur wenig an den Geschehnissen des breiteren gesellschaftlichen Rahmens. All dies fällt in eine Zeit, da sich in der habsburgischen Monarchie Modernisierungsprozesse abspielten, die dieses mitteleuropäische Länder- und Völkergemisch langsam aus einem veralteten Feudalsystem in eine bürgerliche Gesellschaft überführten, die im Entstehen begriffen war.